

*До спеціалізованої вченої ради
ДФ 35.725.157 Львівського державного
університету внутрішніх справ*

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата юридичних наук, доцента Хитри Андрія Ярославовича
на дисертацію Шкарабана Андрія Васильовича
«Кримінальний процесуальний статус військовополоненого в Україні»,
поданої на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 «Право»

Оцінка актуальності теми дослідження. Обрана здобувачем тема дисертаційного дослідження є виключно актуальною і відповідає одним із найгостріших наукових запитів сучасної вітчизняної кримінальної процесуальної науки. Збройна агресія Російської Федерації проти України, що набула повномасштабного характеру з 24 лютого 2022 року, поставила перед правовою системою держави безпрецедентні виклики: необхідність кримінального переслідування осіб за воєнні злочини, злочини проти людяності та інші міжнародні злочини, одночасно забезпечуючи дотримання гуманітарних стандартів поводження з військовополоненими, встановлених нормами міжнародного гуманітарного права. Цей дуалізм – між ефективністю кримінального переслідування та гарантіями гуманності – є центральним напругою, яку покликана вирішити дисертація Шкарабана А.В.

Практична гострота теми підтверджується статистичними даними, наведеними у дисертації: станом на кінець травня 2025 року відбулося 67 обмінів військовополоненими між Україною та Росією, у ході яких Україна повернула 5757 осіб. За офіційними даними станом на лютий 2026 року, Росія утримує близько 7 тисяч українських військовополонених, Україна – понад 4 тисячі. Кожна з цих осіб є потенційним учасником кримінальних проваджень – як підозрюваний, обвинувачений, потерпілий або свідок. Відповідно, від

якості правового регулювання процесуального статусу військовополоненого безпосередньо залежить законність тисяч процесуальних рішень, ухвалених або таких, що будуть ухвалені у кримінальних провадженнях.

Нормативний контекст теми характеризується унікальним поєднанням трьох правових пластів: Женевська конвенція про поводження з військовополоненими 1949 р. (III ЖК), Додаткові протоколи до неї, міжнародне право прав людини (ЄКПЛ та практика ЄСПЛ) та національне кримінальне процесуальне законодавство. Закон України № 2472-IX від 28.07.2022 р. зробив перший крок до регулювання процедури обміну у кримінальному провадженні, проте, як переконливо доводить здобувач, цей крок є недостатнім: наявні норми КПК України не утворюють цілісного спеціального процесуального режиму для військовополонених, що породжує суттєві правові прогалини і колізії.

Наукова новизна проблематики підкреслюється надзвичайно обмеженим масивом попередніх вітчизняних досліджень: з початку збройного конфлікту у 2014 році лише два монографічних дослідження торкалися участі військовополонених у кримінальному провадженні (О. В. Лазукова, 2018 р.; Г. К. Тетерятник, 2021 р.). Жодне з них не виконувалося в умовах повномасштабного вторгнення і не охоплювало проблематики прийнятих у 2022 р. нормативних змін. Таким чином, дисертація Шкарабана А.В. заповнює реальну та значущу прогалину у вітчизняній доктрині кримінального процесуального права.

Тема дослідження узгоджується з Національною стратегією у сфері прав людини на 2021–2023 роки, Стратегією розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, а також із науково-дослідною тематикою Львівського державного університету внутрішніх справ «Протидія кримінальним правопорушенням, підслідним Національній поліції: правові, кримінологічні та криміналістичні аспекти» (№ держреєстрації 0121U113930, 0124U005075). Поряд із загальнонаціональними стратегіями,

обраний напрям відповідає вимогам МКС та зобов'язанням України у рамках Римського статуту щодо ефективного розслідування міжнародних злочинів.

Актуальність теми набуває особливого виміру у контексті зобов'язань України перед Міжнародним кримінальним судом. Ратифікувавши Римський статут, Україна взяла на себе зобов'язання ефективно розслідувати міжнародні злочини та забезпечувати процесуальні гарантії всім учасникам відповідних проваджень. Недотримання стандартів III ЖК при кримінальному переслідуванні ВП може мати наслідком не лише визнання доказів недопустимими у конкретних справах, а й постановку питання про міжнародну відповідальність держави перед ЄСПЛ або МКС. Таким чином, наукова розробка теми є не лише академічною потребою, а й стратегічним завданням у сфері правового захисту репутації України як держави, що дотримується верховенства права навіть в умовах збройного конфлікту.

Підсумовуючи, вважаємо, що актуальність теми дисертаційного дослідження є беззаперечною та підтверджується унікальним поєднанням: безпосередньої практичної потреби, пов'язаної зі збройним конфліктом; нормативних прогалин у КПК України щодо спеціального процесуального режиму; майже повної відсутності комплексних монографічних досліджень із цієї теми в умовах КПК 2012 р. та «воєнного» законодавства 2022–2025 рр.

Оцінка наукового рівня дисертації та наукових публікацій здобувача.

Дисертацію виконано на достатньо високому науковому рівні. Загальний обсяг роботи становить 216 сторінок і включає вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел (171 позиція) та додатки. Архітектура дисертаційного дослідження є логічною та відповідає меті й завданням роботи. Три розділи органічно взаємопов'язані: перший формує категоріальний фундамент, другий розкриває процесуально-правовий зміст статусу, третій узагальнює особливості провадження щодо специфічної категорії учасників – осіб, звільнених з полону.

Розділ 1 «Сутність категорії "військовополонений" в актах міжнародного гуманітарного права та законодавстві України» охоплює два підрозділи і

виконує роль теоретичного та порівняльного фундаменту дослідження. Підрозділ 1.1 присвячено ретельному аналізу поняття, ознак та правового статусу військовополоненого за міжнародним правом. Здобувач аналізує III Женевську конвенцію, Додаткові протоколи, Гаазьку конвенцію 1907 р., Брюссельську декларацію 1874 р., а також доктрину провідних міжнародних вчених у галузі МГП. Важливою рисою підрозділу є увага до сучасних реалій збройних конфліктів: аналіз статусу учасників ПВК «Вагнер», росгвардії, ОМОН та інших збройних формувань, що не мають класичного статусу регулярних збройних сил.

У підрозділі 1.2 здобувач досліджує категорію «військовополонений» в законодавстві України. Виявлена ним термінологічна обмеженість – чинне законодавство оперує цією категорією виключно в контексті міжнародного збройного конфлікту, що звужує сферу застосування гарантій – є вагомим науковим здобутком, що безпосередньо обґрунтовує необхідність законодавчих змін. Аналіз, здійснений на основі автентичного англomовного тексту III ЖК та офіційного українського перекладу, виявляє термінологічну невідповідність, яка, за висновком здобувача, призводить до структурного спотворення гуманітарного режиму.

Розділ 2 «Кримінальний процесуальний статус військовополоненого за кримінальним процесуальним законодавством України» є найбільш розгорнутим і включає чотири підрозділи. Підрозділ 2.1 присвячений міжнародно-правовим стандартам кримінального провадження щодо військовополонених та їх імплементації у КПК України. Здобувач виявляє п'ять системних колізій і прогалин між КПК та III ЖК: щодо строків досудового тримання під вартою (ст. 197 КПК vs. ст. 103 III ЖК), мовних гарантій, інституту «товариша-полоненого», повідомлення держави-покровительки та права на достатній час для підготовки захисту.

Підрозділ 2.2 аналізує участь військовополонених у проведенні слідчих (розшукових) дій. Ключовим науковим здобутком цього підрозділу є обґрунтування колізії між ч. 3 ст. 224 КПК (попередження свідка про

кримінальну відповідальність за ст. 384, 385 КК) та заборonoю будь-якого примусу щодо військовополоненого, передбаченою МГП. Ця колізія не лише теоретично значуща, а й практично небезпечна: у разі виявлення такого попередження сторона захисту або держава-покровителька можуть поставити під сумнів допустимість отриманих показань та навіть порушити питання про міжнародну відповідальність держави. Підрозділи 2.3 та 2.4 розкривають процесуальний статус та особливості провадження щодо особи, щодо якої прийнято рішення про обмін як військовополоненого.

Розділ 3 «Особливості кримінального провадження за участю осіб, звільнених з полону» є практично найбільш затребуваною частиною роботи. Здобувач обґрунтовує необхідність введення категорії «особливо вразливий учасник кримінального провадження», пропонує потерпілоорієнтовану (survivor-centered) модель участі таких осіб у провадженні, розробляє систему пріоритетного тріажування при проведенні допиту та обґрунтовує розширене застосування механізму депонування показань за ст. 225 КПК. Ці пропозиції є своєчасними та відповідають міжнародним стандартам, зокрема Директиві ЄС 2012/29 про захист жертв злочинів.

Список використаних джерел налічує 171 позицію і є репрезентативним для обраної тематики. Разом із вітчизняними науковими джерелами він включає численні акти МГП (III ЖК, Гаазька конвенція, Брюссельська декларація, ДП I), рішення ЄСПЛ, звіти МКЧХ та міжнародних організацій, праці зарубіжних учених (Роксін, Сассолі та ін.). Залучення англomовних оригінальних текстів і автентичного перекладу III ЖК свідчить про достатній рівень іноземної фахової компетентності здобувача. Апробацію результатів підтверджують три статті у фахових наукових виданнях та три тези конференцій – на міжнародних науково-практичних конференціях 2023–2025 рр. Публікації відповідають темі дисертації і відображають ключові положення наукової новизни.

Оцінка новизни представлених результатів проведених здобувачем досліджень, їх наукової обґрунтованості та відповідності темі дисертації.

Дисертація є першим комплексним дослідженням кримінального процесуального статусу військовополоненого в Україні в умовах КПК 2012 р. та «воєнного» законодавства 2022–2025 рр., що визначає її первинну новизну. Структура наукової новизни охоплює три рівні.

На рівні «вперше» здобувачем отримано чотири принципово важливих результати. Перший – авторська теоретична конструкція «гібридного суб'єкта» кримінального провадження для особи, щодо якої прийнято рішення про обмін як військовополоненого. Характеристика процесуального статусу такої особи як «юридичної фікції» є оригінальною та методологічно виправданою: вона дозволяє пояснити механізм тимчасового застосування елементів режиму МГП до осіб, що за своїм формальним процесуальним становищем є підозрюваними, обвинуваченими або засудженими. Другий – розробка концепції законодавчого врегулювання кримінального провадження щодо військовополонених через доповнення КПК окремим Розділом IX-3, який охоплює п'ять конкретних нормативних змін – від ст. 637 до вирішення питань строків тримання, мовних гарантій та участі держави-покровительки. Третій – потерпілоорієнтована (survivor-centered) модель участі осіб, звільнених з полону, узгоджена зі стандартами Директиви 2012/29/ЄС і передбачає категорію «особливо вразливого учасника» з конкретними законодавчими пропозиціями до ст. 3, 56, 224 і введення ст. 227-1 КПК. Четвертий – обґрунтування несумісності попередження ВП-свідка про кримінальну відповідальність за ст. 384–385 КК із заборонаю примусу в МГП із конкретною пропозицією змін до ч. 3 ст. 224 КПК.

На рівні «удосконалено» виокремлюємо три важливих наукових здобутки. Перший – критерії розмежування правового статусу громадян України, що воювали на боці ворога: добровільна участь у збройних формуваннях держави-агресора; участь в окупаційних адміністраціях або квазівійськових формуваннях; примусова мобілізація на ТОТ; виконання допоміжних функцій без безпосередньої участі у бойових діях. Ці критерії мають пряме практичне значення для кваліфікації дій конкретних осіб та

вирішення питання застосування до них гарантій МГП. Другий – критерії відмежування комбатантів від ін. збройних формувань (поліція, росгвардія, ОМОН, ПВК) із урахуванням функціонального підпорядкування ЗС, організаційної структури, відкритого носіння зброї, наявності командування та фактичної участі у бойових діях. Третій – правова природа ст. 201-1 КПК (верифікаційний, формальний характер судового контролю) та нормативний механізм реагування суду у разі відкликання згоди або нездійснення обміну.

Результати, що «набули подальшого розвитку», охоплюють наукові підходи до ефективності кримінального провадження щодо ВП в умовах балансу між МГП та принципом справедливого суду; обґрунтування методик процесуального інтерв'ю та системи пріоритетного тріажування; доктринальне розмежування понять «допит»/«опитування»/«інтерв'ю» в контексті ст. 17 III ЖК.

Наукова обґрунтованість результатів є достатньою і досягається завдяки: (1) комплексному міжгалузевому методологічному підходу; (2) системному аналізу III ЖК в автентичному і перекладному текстах; (3) аналізу матеріалів ЄДРСР щодо практики обміну ВП; (4) залученню звітів МКЧХ та міжнародних організацій, що документували порушення; (5) порівняльно-правовому аналізу законодавства Німеччини, США, Франції, Ізраїлю. Всі заявлені результати наукової новизни відповідають темі дисертації та є взаємно узгодженими.

Особливо відзначимо, що системна модель збереження доказів у справах за участю осіб, щодо яких прийнято рішення про обмін, розроблена здобувачем з урахуванням практики ЄСПЛ та принципу субсидіарності: первинним механізмом є допит слідчим суддею за ст. 225 КПК, і лише за доведеної неможливості – механізм ч. 11 ст. 615 КПК. Така ієрархічність є не просто методичним, а й конституційним вибором, що забезпечує судовий контроль за збиранням доказів у найбільш чутливій категорії справ.

Оцінка рівня виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності. Поставлене у

вступі наукове завдання – дослідити теоретико-правові та праксеологічні проблеми кримінального процесуального статусу військовополоненого в Україні та сформулювати на цій основі рекомендації щодо вдосконалення законодавства і практики його застосування – виконане повністю. Вісім завдань дослідження знайшли відображення у відповідних підрозділах і підсумовані у дев'яти пунктах загальних висновків.

Методологічна основа дисертації є багаторівневою і охоплює чотири рівні методологічної системи правознавства: загальнофілософський (діалектичний метод), загальнонауковий (аналіз, синтез, індукція, дедукція, моделювання, прогнозування), спеціальнонауковий (порівняльно-правовий, системно-структурний, документальний аналіз, статистичний) та конкретнонауковий (прагматичний підхід, герменевтичний метод, догматичний метод, формальна логіка). Такий рівень методологічної рефлексії є нетиповим для дисертацій цього рівня і свідчить про серйозне оволодіння здобувачем теоретико-методологічним апаратом. Особливо відзначаємо застосування герменевтичного методу для тлумачення автентичного англomовного тексту III ЖК – підхід, що дав конкретний науковий результат у вигляді виявлення термінологічної колізії щодо поняття «допит» (interrogation).

Здобувач демонструє виразне оволодіння науковим апаратом: вмiє формулювати теоретичні конструкції (наприклад, «юридична фікція» статусу гібридного суб'єкта), аналізувати міжгалузеві колізії, будувати системні законодавчі пропозиції та обґрунтовувати їх відповідність міжнародним стандартам. Рівень правничої аргументації в розділах 2 і 3 є достатньо зрілим для дисертаційного дослідження рівня доктора філософії.

Оцінка наукового та практичного значення результатів дослідження. Теоретичне значення дисертації є суттєвим і реалізується на кількох рівнях. По-перше, вона закладає понятійний фундамент для подальшого наукового осмислення міжгалузевих проблем на перетині МГП та кримінального процесуального права – напряду, що фактично відсутній у систематизованому

вигляді у вітчизняній доктрині. По-друге, запроваджені здобувачем концепції (гібридний суб'єкт, юридична фікція процесуального статусу, survivor-centered модель) можуть слугувати теоретичним підґрунтям для подальших досліджень у галузі кримінального процесуального права, міжнародного кримінального права та кримінології злочинів в умовах збройного конфлікту. По-третє, висновки про системні колізії між КПК та ІІІ ЖК формують теоретичну картину прогалин, що може бути основою для наукового коментаря до оновленого КПК.

Практичне значення роботи є безпосереднім та значущим. Здобувач пропонує конкретні, нормативно оформлені зміни до КПК: доповнення ст. 201-1 ч. 6 і ч. 7 (порядок у разі відкликання згоди та нездійснення обміну); доповнення ст. 314 ч. 1-1, ч. 1-2 та п. 6 ч. 3 (in absentia на підготовчому засіданні); зміни до ч. 3 ст. 224 (виключення попередження ВП-свідків); доповнення ст. 3 та ст. 56 (особливо вразливий учасник); введення ст. 227-1 (спеціальні заходи при допиті вразливих учасників); доповнення КПК Розділом ІХ-3. Кожна з цих пропозицій є законодавчо оформленою і конкретно адресованою, що надає роботі безпосереднє прикладне значення для законодавців, практиків ОДР і суддів. Результати дослідження мають практичне значення також для МКЧХ, ОГП та Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими – суб'єктів, що безпосередньо стикаються з проблематикою дисертації.

Окрему практичну цінність має запропонована система пріоритетного тріажування при проведенні допиту ВП за трьома критеріями: інформаційна значущість, психоемоційний стан та процесуальна терміновість. Цей інструмент є практично застосовним і дозволяє слідчим та прокурорам ефективно планувати допити в умовах великої кількості осіб, що підлягають допиту, та часових обмежень, пов'язаних з обміном. Він також відповідає сучасним міжнародним підходам до роботи зі свідками воєнних злочинів, що застосовуються Міжнародним кримінальним судом та МКТЮ. Результати

дослідження доцільно враховувати при підготовці відповідних інструктивних матеріалів ОГП та МВС.

Дані про відсутність текстових запозичень та порушення академічної доброчесності.

Під час ретельного ознайомлення зі змістом дисертації фактів порушення академічної доброчесності та некоректних текстових запозичень виявлено не було. Результати власних досліджень здобувача чітко відмежовані від ідей та текстів інших авторів, які у всіх випадках супроводжуються відповідними посиланнями.

Дискусійні положення та зауваження. Поряд із загальною позитивною оцінкою дисертаційного дослідження вважаємо за необхідне висловити такі зауваження.

1. Одним із ключових результатів наукової новизни, заявлених у категорії «вперше», є авторська теоретична дефініція особи, стосовно якої прийнято рішення про обмін як військовополоненого, з характеристикою її процесуального статусу як «юридичної фікції». Проте, поняття «hybrid subject» і «functional equivalence» у контексті статусу ВП широко висвітлено в міжнародній правовій доктрині (Pictet's Commentary to GC III, M. Sassòli «International Humanitarian Law», практика МКТЮ у справах Tadić та Blaškić). По-друге, конструкція «юридичної фікції» є загальновідомою категорією теорії права, а її застосування до процесуального статусу – методологічним кроком, що логічно випливає з природи інституту обміну, а не є самостійним теоретичним відкриттям. По-третє, ідею про тимчасовий спеціальний режим для підозрюваного/обвинуваченого, включеного до списку на обмін, принаймні частково порушували у своїх роботах О. В. Таран, Т. Г. Фоміна та О. М. Броневицька. Авторська дефініція є цінною як систематизація та адаптація цих підходів до умов КПК України, однак позиціонування її як здобутку рівня «вперше» видається завищеним. Доречнішим кваліфікаційним рівнем для цього результату могло б бути «удосконалено» або «набули

подальшого розвитку», якщо акцентувати увагу саме на адаптації концепту до вітчизняного правопорядку.

2. Дисертація відступає від усталеного в українській правовій науці стандарту побудови дисертаційних досліджень у декількох ключових аспектах. По-перше, змістовна таблиця не відображає підрозділів Розділу 3, хоча у вступі зазначено «вісім підрозділів» і у методологічному описі є посилання на «підрозділ 3.2» (стор.25). По-друге, розподіл матеріалу між розділами є суттєво диспропорційним: Розділ 2 займає близько 90 сторінок (понад половину основного тексту), тоді як Розділ 3 – лише близько 24 сторінок. Такий дисбаланс свідчить про нерівномірність розробки тематики: тема Розділу 3 (особи, звільнені з полону) є самостійно значущою і заслуговувала б більш розгорнутого окремого дослідження або збалансованого представлення в межах поточної роботи. Рекомендуємо врахувати ці зауваження при оформленні подальших публікацій.

3. Емпіричну базу дисертації складають: матеріали судової практики (ЄДРСР), звіти міжнародних організацій, «матеріали слідчої практики у форматі відкритих інтерв'ю» та рекомендації ОГП. Поняття «відкриті інтерв'ю» у вступі жодним чином не операціоналізоване: не вказано кількість проведених інтерв'ю, коло респондентів (слідчі, прокурори, судді, представники МКЧХ), критерії вибірки, порядок фіксації та обробки отриманих даних.

Висловлені зауваження мають рекомендаційний або дискусійний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження. Здобувач Шкарабан А. В. виконав самостійне, науково завершене та соціально значуще дослідження, яке вносить вагомий внесок у теорію кримінального процесуального права та практику кримінального провадження в умовах збройного конфлікту.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам. Дисертаційна робота Андрія Васильовича ШКАРАБАНА є завершеним, оригінальним, актуальним науковим дослідженням, в якому отримано нові

науково обґрунтовані результати, що мають теоретичне значення для розвитку науки кримінального процесуального права та практичне значення для органів досудового розслідування, прокуратури, судової системи й міжнародних гуманітарних організацій в умовах збройного конфлікту. За актуальністю, новизною, достовірністю та обґрунтованістю, теоретичною та практичною значущістю результатів, кількістю та обсягом публікацій, оформленням дисертація «Кримінальний процесуальний статус військовополоненого в Україні» відповідає вимогам, передбаченим наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40, та вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44. Відповідно автор дисертації, Андрій Васильович ШКАРАБАН, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент

**завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики
факультету № 1 (з підготовки фахівців для органів досудового
розслідування Національної поліції України)
Львівського державного університету внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, доцент**

Андрій ХИТРА